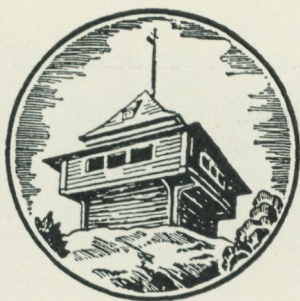

Årsavgift till Nordiska Museet.

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1955**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1955

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · BENGT BENGTTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

Omslagsbilden: "Årsavgiften till Nordiska Museum."

Efter en akvarell av Fritz von Dardel (d. 1901). Ägare friherrinnan Martha Barnekow, Sinclairsholm.

En av Hazelius' kanslikullor kommer på besök till en medlem av Samfundet för Nordiska museets främjande (den nuvarande Skansenföreningen) för att inkassera årsavgiften. Beloppets storlek kan lämpligen — med tanke på det förändrade penningvärdet — jämföras med nuvarande avgift; se härom omslagets sista sida!

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1955

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

MATSGÅRDEN I ÖSTBJÖRKA, RÄTTVIK

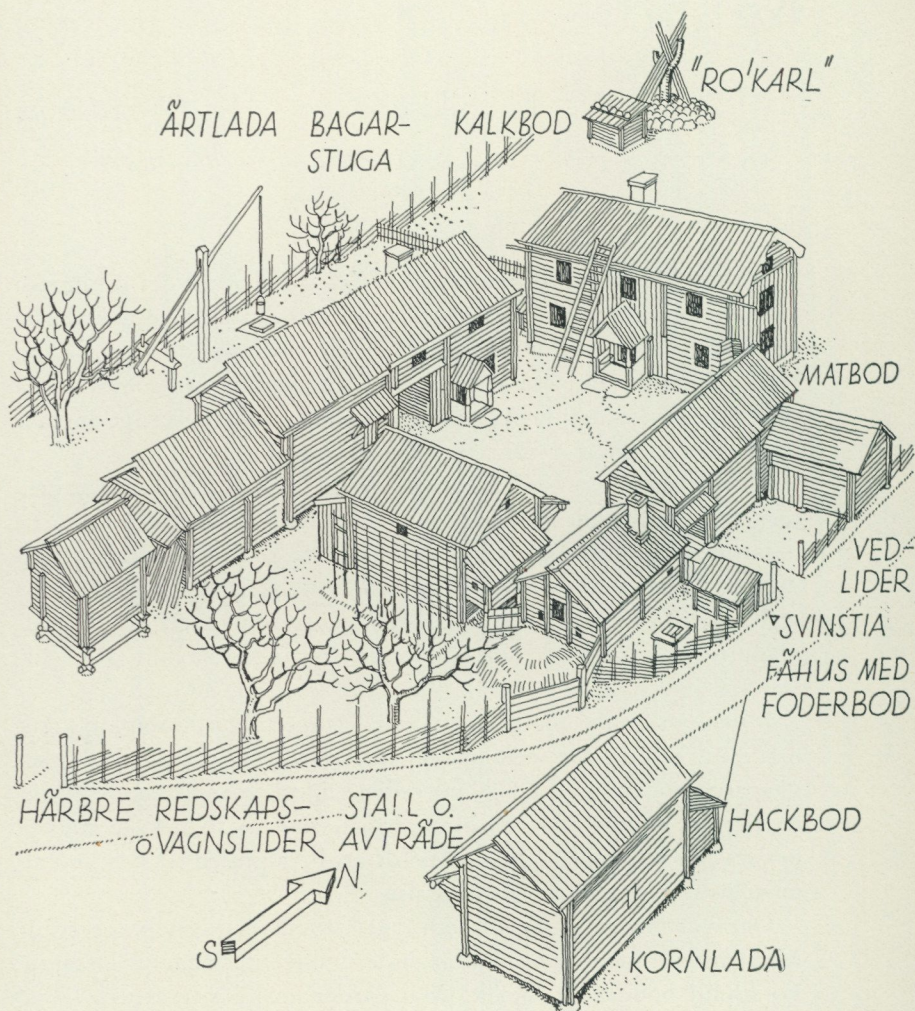
En bildserie av Åke Grundström
med text av Mats Rehnberg

De ålderdomliga gårdarna utgjorde bakgrunden till det pittoreska folkliv, som särskilt under 1800-talet bidrog till att göra Dalarna uppmärksammat och intressant. De stora stationssamhällena kring Siljan uppvisar numera i stort sett samma utseende som vanliga tätorter. Den äldre bebyggelsen återfinnes helt naturligt mera i bondbyarna och framför allt i fäbodarna.

Finner man nere vid Siljan hus med kronskorstenar, fönsterluckor, blyinfattade rutor etc., representerar de vanligen välment dalaromantik. Den som färdas från Rättviks köping österut mot de inre delarna av socknen finner huvudsakligen bondbyar, där tegeltak, röda väggar och vita lister ger gårdarna ett ganska allmänt svenskt utseende. De äldre grå byggnaderna blir allt sällsyntare.

I Östbjörka by möter man emellertid en gård, som avviker markant. Den bildar med sina 15 hus en sluten fyrkant. De flesta väggarna tonar i grått och takvedens uppskjutande ändar bildar en taggad kontur. Det är Matsgården, som av Nordiska museet bevaras på sin ursprungliga plats för att i framtiden stå som monument över Nedansiljans bebyggelse.

Det var Sigurd Erixon, som 1926 första gången observerade Matsgården under sina omfattande byinventeringar i Dalarna. Forsslund hade 1918 besökt Matsgården och i sitt arbete "Med Dalälven från källorna till havet" återgivit några av målningarna samt manbyggnaden. Genom att Matsgården i ovanligt hög grad utgjorde en homogen gård med en rik uppsättning byggnader, planerade Sigurd Erixon att överföra den till Skansen för att i en projekterad dalaby låta den representera Nedansiljans bygg-

Matsgården i Östbjörka. Perspektivteckning av Gotthard Gustafsson.

nadsskick på 1700-talet. Någon flyttning kom aldrig till stånd, enär Skansen icke ansågs kunna ha rum för mer än en dalagård.

Då ägarna till Matsgården avled och deras arvingar övergått till andra yrken eller i vilket fall icke avsåg att behålla gården, inköptes den år 1931 av Nordiska museet. Med gården följde därvid ett antal inventarier. För att komplettera bilden anskaffades i socknen ett stort antal möbler, redskap m. m. Detta insamlingsarbete bedrevs med verkligt nit och hängivenhet av Tors Erik Eriksson, Skansens gamle byggmästare som efter uppnådd pensionsålder återvänt till sin hembygd. På sina äldre dagar fick han alltså uppleva glädjen att likt en av Hazeliuss första medhjälpare i dessa trakter vandra mellan gårdarna och titta gamla saker. Denna gång för att få dem bevarade i orubbad miljö i hemsocknen.

Sedan gården kom i Nordiska museets ägo har tillsynen utövats av grannfolket, där fru Karin Givars ännu långt över 80 år gammal alltid lika lycklig och villig låst upp gården för var och en som velat besöka den.

Matsgården representerar den sundaste formen av kulturminnesvård. Miljön förblir orubbad på sin ursprungliga plats. Allt eftersom granngårdarna utvecklas och moderniseras, kommer skillnaden mellan dem och den gamla Matsgården att öka.

Gården ligger utmed bygatan mellan Tyskgården, Givarsgården och en annan Matsgård.

Boningshuset är en parstuga i två våningar. Dess mörka rödfärg har nu blekts åtskilligt av väder och vind. Huset har brädfodrad baksida och gavlar. De utskjutande knutarna är likaledes inklädda. På framsidan är endast mittpartiet brädfodrat.

Den enda skorstenen är osymmetriskt placerad. Övervåningens fönster åt framsidan är icke placerade mitt över undervåningens utan mera dragna åt mitten.

Som naturligt blickfång lyser förstukvisten i vitt. På väggpanelens vita botten urskiljes svagt en målad dekoration, bestående av en röd slingrande trädstam med gröna tussar till lövverk. Förstukvistens sadeltak uppbärs av två svarvade pelare, som varit målade i vitt, grönt och rött. Förstukvistens gavelröste är dekorerat

med skurna och målade tappar nedtill samt en blomsterkrans med årtalet 1859 och initialerna OAS som torde avse Mats Olof Andersson född 1814, död 1888. Förstukvisten är även utrustad med två smala bänkar.

Huset är en s. k. parstuga, dvs. på var sida förstugan ligger ett rum. Dessutom finnes rakt innanför förstugan en kammare, som i detta fall rymmer trappan till övervåningen. Troligen har det ursprungligen varit en envåning parstuga, som senare tillbyggs. Mycket talar för att denna ombyggnad kan ha ägt rum på 1850-talet, då förstukvistens inskription tillkom. Placeringen av fönster, mellanväggar m. m. i övervåningen synes vittna om en dylik tillbyggnad.

Förstugans träväggar har en schablonmålade dekoration, som nedtill efterliknar en panel i träfärg och därovanför lyser med ett stramt mönster i blekrött, blekgult och blått mot en grundfärg av turkosliknande blågrönt, vilket helt dominerar blicken.

Från förstugan stiger man till vänster in i "innistugu". Detta stora rum var hela familjens kombinerade kök, vardagsrum och sovrum. Den öppna spisen med smidd svängarm är här placerad ovanligt långt från bakre långväggen, vilket medfört att bakom spisen finnes utrymme för diverse skåp med mjölkfat m. m.

Till vänster om förstudörren återfinnes på sedvanlig plats ett hörnskåp med öppna kärllhyllor i överdelen. Skåpets övre list fortsätter som en hylla längs framsidan och gaveln av rummet. Hörnskåpet är brunmålade med ljusblå profiler på dörrspeglarna.

För måltider och andra sysslor finns här två bord. Mellan hörnskåpet och långsidesfönstret är en skedställning fästade på väggen. Där hade de olika familjemedlemmarna sina vardagsskedar instuckna mellan måltiderna. Som lösa sittmöbler har man haft omålade stolar och pallar. En pinnstol ingår även i möblemanget.

Både som sittmöbler och liggmöbler fungerade de två soffor med trälock som står under vardera fönstret. Den dominerande sovmöbeln är eljest den stora förlåtssängen i bakre gavelhörnet.

T. h.: Boningshusets gavel med källarnedgången samt bagarstugan. — Nästa uppslag: Boningshusets gavel med källarnedgången, baksidan av bagarstugan och ärtladan.

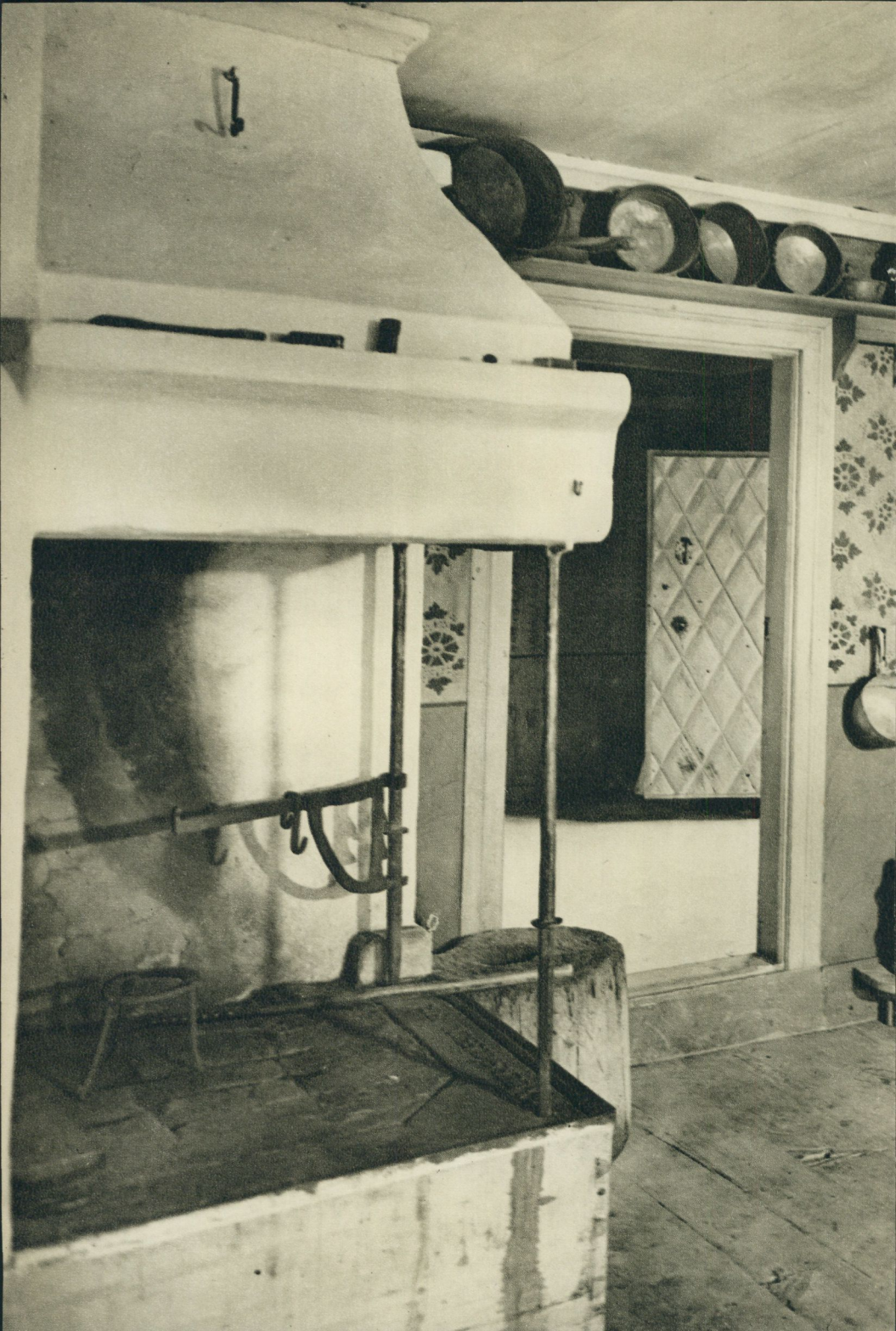

Boningshuset från gårdsplanen. T.h. port och härbre. — Bygatan förbi Matsgården. T.h. tröskladan, t.v. västra längan med härbre, vagnsbod, ärtlada och bagarstuga. — T.h.: Förstukvisten på boningshuset. — Nästa uppslag: "Inni stugu", med öppen spis, kärllhylla och schablonmålad trävägg.

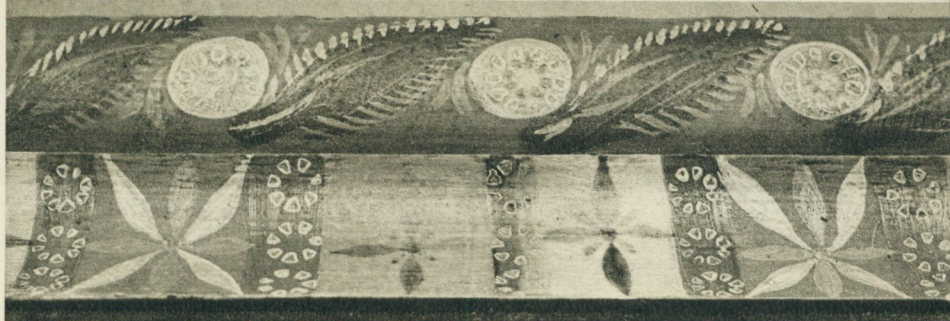
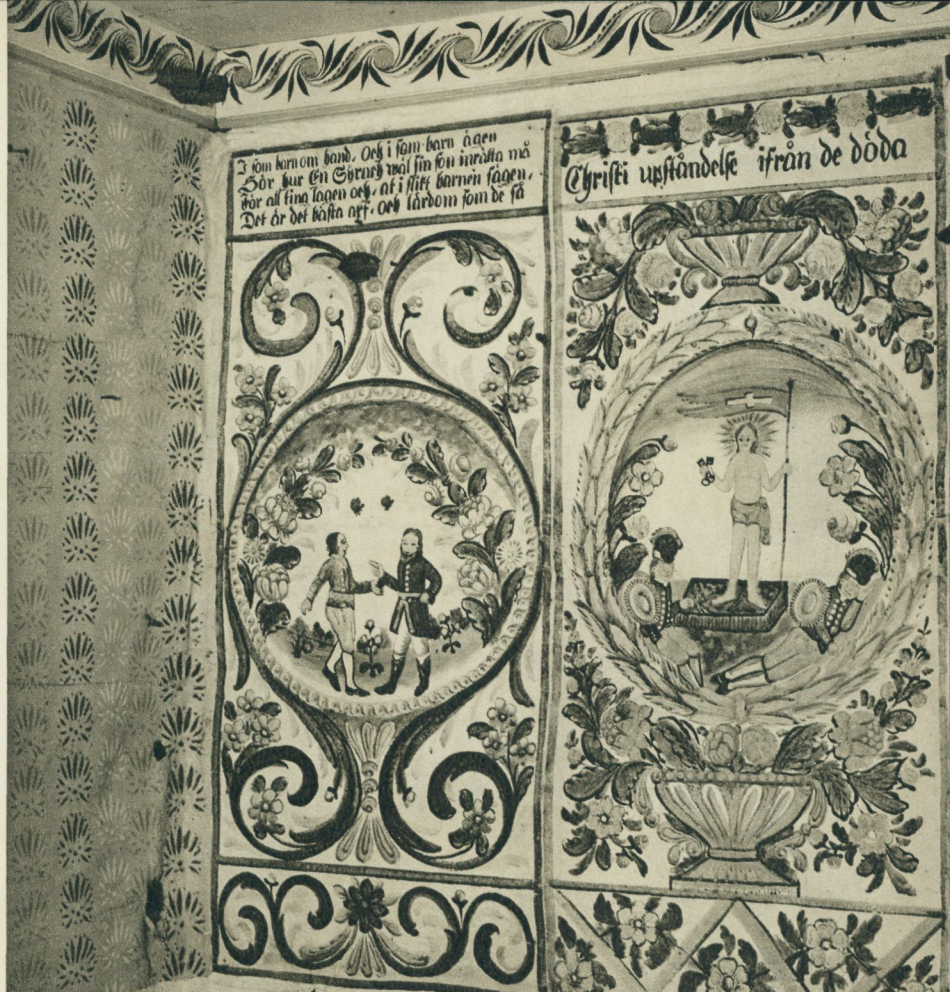

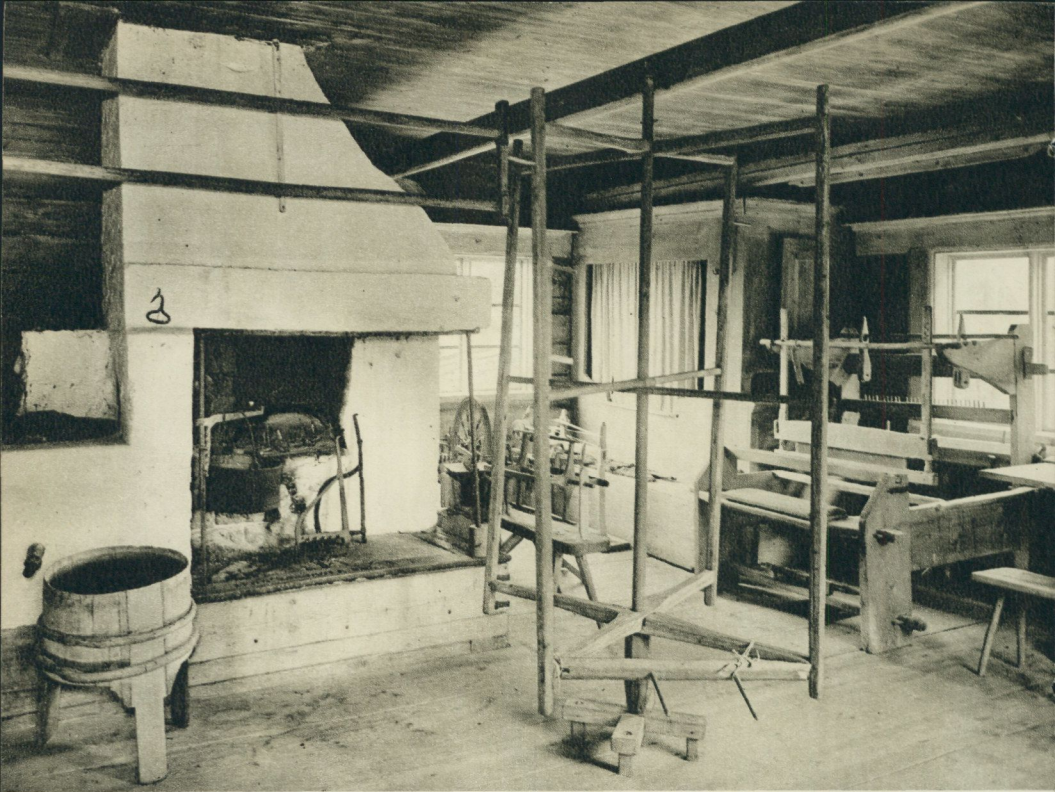

Wichtigkeit der Zeit
Nr. 17 21/2

Rättviksmålningar "uti stugu" eller klädstugan. — Den målade listen till takhyllan "inni stugu". — T.v.: "Uti stugu", klädstugan med schablonmålad gavel samt rättviksmålning. På väggen en rad av rättviksdräktens toppmössor.

T.v. överst: Bagarstugan med bakugn samt varpställning, vävstol m.fl. redskap för textilt arbete. — Nederst: Inskriptioner på vävstolen. — Ovan: Draglåda med skomakarredskap i bagarstugans väggfasta bänk.

Från vänster vagnsboden med skyddstak för plogarna, härbre och på andra sidan vägen trösklada. — Fähusets inre.

Kalkbod och naturvuxen ställning för hässjevirke. — Foderbodslidret utanför fähuset. T.h. skymtar svinstiorna.

Överst: Namnstickor från skiftesförrättning. — Nederst: Inskription på kammarvägg i boningshuset. — T.h.: Handtag av smidesjärn på liderporten. — Följande sida: Karin Givars, som vårdat gården sedan 1931.

Den är här kombinerad med ovanligt många andra möbler. På gaveln är det på vanligt vis ett skåp i överdelen. Underdelen utgöres av något mindre vanligt, nämligen en dragsäng, som kan skjutas in under förlåtssängens botten. Ett golvvur är fastsnickrat vid fotändan på långsidan av sängen. Dessutom är märkligt nog ytterligare ett skåp fäst vid sängens huvudända utmed gavelväggen. Skåpsängens tendens till att vara kombinationsmöbel är i detta fall ovanligt rikt utbildad. Sängen är brunmålad, klockan dessutom försedd med en enkel blomsterdekoration.

Atmosfären i detta stugrum präglas starkt av väggmålningen. Timmerväggarna är på insidan helt klädda med träpanel. Dess nederdel utgöres av grön marmorering och dess övre del har en blekgul bottenton, som livas av stora schablonmönster, omväxlande mörkt gråbruna rosetter samt gulröda lyror. Denna målning får en markerad avslutning upptill av den dekorerade listen som löper från förstuväggens hörnskåp till gavelns hörnsäng.

Den enda lösa dekorationen är en litografi i glas och ram, föreställande en karta över de bibliska länderna, tryckt hos M. Körner i Lund. Till kartan ansluter sig ett psalmodikon på gavelhyllan samt en psalmbok, tryckt hos F. L. Schmidt i Fahlun 1860. Dess pärmar är av ljus skinn med dekorationer i rött och guld samt den klassiska inskriptionen "Med Gud och dig trolovar jag mig".

Rummet till höger om förstugan har kallats "utistugu". Det saknar eldstad och har främst karaktären av förrådsrum. Detta markeras av takstängernas rikedom på vävnader och klädesplagg, raderna av läderskor, mängden målade askar med skutlock, virrvarret av spinnrockar, bandvävstol, härvlar och andra textilredskap.

De väggfasta bänkarna, som löper längs tre av väggarna ger rummet en ålderdomligare prägel, vilket understrykes av att väggarna helt består av bilat timmer som om rummet aldrig blivit slutgiltigt inrett.

I verklig prakt framträder i stället gavelpartiet, som prunkar i färg. Målningen är utförd på väv, som spänts på väggen. Nederdelen är vit och det övre partiet är schablonmålat. På den ljusblå bottenfärgen har mönsterfigurerna strukits i strama rader som upprepar mönstret i var sin färg, gråblått, vitt och rött.

Denna starkt lysande gavel är på de bägge långsidorna omgiven av dalmålningar, två smalare på framväggen och en bredare på bakväggen. Det går icke att avgöra, om möjligen det nakna trävirket i hela rummet en gång varit täckt av dylika målningar eller om dessa stumpar endast markerar en önskan som aldrig gått i uppfyllelse. I Rättvik brukar ena stugrummet ofta kallas klädstuga. Det finns även flera andra exempel på att man i dylika inskränkt sig till att endast på gaveln markera en festligare utsmyckning av detta slag. De tre målningarna har icke kunnat hänföras till någon bestämd konstnär men utgör enligt Svante Svärström produkter av någon rättviksmålare från 1830—40-talen. De två målningarna på framväggen torde vara utförda av samma målare. Den ena målningen återger i en cirkel två män i samspråk. Dess text lyder:

I som barn om hand Och I som barn ägen
Hör hur en Syrach wäl sin son inrätta må
För att fina lagen och slikt barnen sägen
Det är bästa arv Och lärdom som de få.

Den andra målningen som föreställer "Christi upståndelse ifrån de döda" återger i cirkeln, hur Kristus står på en gravhäll, hållande nycklar i ena handen och en röd flagga med gult kors i den andra. Två knektar sover vid graven.

Dalmålningen på den bakre väggen har likaledes figurerna placerade i en cirkel. Motivet är här en rödmantlad man i samspråk med en ståndsmissig och drottninglik kvinnofigur. Texten lyder: "Wishetens bok 8 Cap 1791."

Kammaren innanför förstugan innehåller endast trappan till övervåningen, där de bägge större rummen, motsvarande "innistugu" och "utistugu" i undervåningen, står oinredda och tomma så när som på en omålad skåpsäng och några byggnadsdetaljer. Dessa utrymmen har mycket sällan fungerat annat än som förråd. Tvåvåningshusen blev en modesak under mitten av 1800-talet men bostadsvanorna från mera begränsade utrymmen levde segt kvar och i denna gård har man tydligen huvudsakligen trängt ihop sig i "innistugu" trots tillgången på rum.

Den mindre kammaren i övervåningen — motsvarande för-

stugan i nedre våningen — har emellertid varit inredd och försedd med en rödbrun kakelugn för att kunna bebos även under den kallare årstiden. Väggarna är här klädda med spännpapp, som nertill fått grå stänkmålad dekor och upptill papperstapet med jaktmotiv. Denna kantas vid taket av en list, som är målad i skarpt röd-gröna färger. Innertaket är inte horisontalt utan högre i mitten mellan dörren och fönstret och lägre vid sidorna. Det ger alltså intrycket av undertak till ett flackt sadeltak.

Bagarstugan har också fungerat som sommarstuga. Det är en tvåvåningsbyggnad men endast med halvfönster på långsidan i övervåningen. Även bagarstugan är utrustad med förstukvist. På 1920-talet hade bagarstugan en inbyggd svale i stället.

Då man träder in i stugan, möter blicken omålat trä i olika nyanser, i väggar, golv, tak, möbler och redskap. En central plats upptages av bakugnen, där man vid sakta eld gräddat tunnbröd och annat bröd. Den öppna spisens järnskoning visar i upphöjd relief namnen Brita Jonsdotter 1814 samt Anders Olsson.

Dessa namn avser Bock Anders Olsson (född 1785, död 1861), som 1811 gifte sig med Mats Brita Jonsdotter (född 1789, död 1870). Tydligt har de tre år efter bröllopet företagit någon ombyggnad eller nybyggnad av bagarstugan.

Längs framsidan av stugrummet löper en väggfast bänk, i vilken en draglåda med skomakarredskap inbyggts. Mycket av skomakeriarbetet utfördes av familjemedlemmarna själva, men då gården hade ambulerande hantverkare på besök, var det vanligt, att dessa både bodde och arbetade i sådana utrymmen som bagarstugan.

En omålad skåpsäng kombinerad med golvur har utgjort stugans sovplats, vare sig det gällt gästande hantverkare eller familjemedlemmar, som under sommarhalvåret periodvis bott i bagarstugan. Det har varit vanligt, att man under sommarhalvåret i viss utsträckning lämnade vinterstugan och tog sin tillflykt till brygg- och bagarstugor, tillfälligt inställda sängar i lador eller andra uthus. Vissa familjemedlemmar har vid denna årstid vistats i fäbodarna, varför den hemmavarande familjen vanligen varit något decimerad.

Bagarstugans möblering i övrigt utgöres endast av några bänkar

och pallar, ett fällbord, ett par skåp samt hyllor och krokar för en myckenhet arbetsredskap för textilberedning, tvätt, storbak, slakt och andra sysslor, som ingick i äldre tiders förrådshushåll. Huset tjänade alltså icke enbart för bakning utan även för ett flertal andra av bondhushållets hemmaproduktioner såsom brygd, köttsaltning etc.

På gavelväggens stockar urskiljer man fragmenten av en dalmålning, som föreställt Kristi inridande i Jerusalem. Dessutom finnes en mindre dalmålning av Carl Johan samt ett inramat träsnitt av kistebrevskaraktär, föreställande Carl Johans sista stunder.

Bagarstugan utgöres endast av ett rum med eldstad. Från detta rum leder emellertid dörren till en sidokammare, vars väggar delvis utgöres av utskjutande timmerstockar från stugan och delvis av plank. Denna kammare fungerar alltså som kallrum. Där står köttinor och andra kärl, utvisande att utrymmet tjänar som vistehusbod. Från denna kallkammare, vars bakre fönster är smårutigt och blyinfattat, leder en trappa upp till övervåningen, som likaledes har prägeln av förrådsutrymme med möjlighet att sommartid hysa sängplatser för några familjemedlemmar.

Bagarstugan utgör början av den ena husräckan. Den innefattar även ett lider med öppning mot gårdsplanen och plankvägg mot utsidan.

Närmast lidret följer en ärtlada, som har en större dörrlucka mot gårdsplanen och en mindre mot husets baksida. Ladans golv är avdelat av en balk i två utrymmen. Över gårdsluckan är ett snedtak placerat. Denna byggnad har troligen uppförts under 1700-talet, vilket även kan vara fallet med den intillstående vagnboden.

Dörren i vagnsboden öppnas icke mot gården utan mot utsidan av längan. Bodens inre är uppdelat i tvenne utrymmen, det yttre med plant golv för hjuldon samt det inre med rundvirke i golvet för jordbruksredskap, slädar etc. På tvärgående stänger under taket kan man även placera vissa redskap eller slädar. Fordonsbeståndet på Matsgården hyser inga 4-hjuliga vagnar utan endast de tvåhjuliga kärror, som av ålder förekommit i övre Sverige.

Vagnsbodens gavel används för att hänga upp plogar, som där skyddas av ett särskilt snedtak.

Som sista byggnad i denna rad står ett härbre från 1700-talet.

Mitt emot boningshuset begränsas gårdsplanen av stallet. Över dörrarna löper ett snett skyddstak. Den ena dörren leder in till hästens utrymme, som har jordgolv, den andra dörren för till en foderbod med inlagt golv. Gränsen mellan dessa bägge utrymmen utgöres av krubban, som förfärdigats av en urholkad stock. Ett skåp för diverse redskap samt en säng, främst för sommarbruk, utgör den egentliga inredningen i foderboden. Stallet torde härröra från 1700-talets slut eller början av 1800-talet.

Vid stallets ena sida finner man en slipbod med slipstenar och talrika redskap. Vid den motsatta gaveln ligger avträdet eller ganthuset. Detta utgöres av två innanför varandra belägna utrymmen med sammanlagt fem sittplatser.

Avträdet gränsar mot dyngstacken utanför ladugårdsgaveln. Ladugården har ingång på ena gaveln och trägolv på utrymmet närmast dörren. Längre in är golvet torvstrött. Den rymmer nio båsar med träbalkar mellan. Djuren har stått bundna med huvudena mot väggarna. Några kalvgrindar av spjälor hör till den lösa utrustningen förutom en kraftig huggkubbe med tillhörande huggjärn, närmast avsett för att hacka granris till strö.

I ladugården finnes en öppen spis, på vilken man kunnat värma vatten m. m. till djuren, vid vissa tillfällen utföra även andra kokningar i hushållet. Spisen kan vid förekommande behov också bidra till värmen för djuren.

Innanför ladugårdsdörren står en träsäng. Det uppges i byn, att ålderstigna personer, som gårdarna turvis hade vård om, har fått hysas i denna säng. Eljest har det även förekommit, att familjemedlemmar vissa perioder begagnat ladugården till sovplats.

Ladugården synes ej vara äldre än mitten av 1800-talet. Gödsel m. m. brukar bidra till att sådana hus ej blir så långlivade som lador, härbren och andra förrådshus.

Intill ladugården finnes en foderbod, som med sin skulle bildar ett lida utanför ladugårdsdörren. Till vänster innanför liderdörren finnes en säng. Grannarna i byn uppger, att gårdens piga här hade sin sovplats. Från sängen har hon kunnat reglera öppnandet och stängandet av liderdörren medelst en meterlång spak. Framför sängen står en sängbänk med lock, här skämtsamt kallad friar-

bänken med hänsyftning på pojkarnas nattfriarseder. Uppgiften att det är en tjänstefolkets sovplats måste tagas med den reservationen, att tjänstefolket i dessa trakter icke varit en vanlig företeelse. Lika ofta torde sådana sängplatser ha begagnats av gårdens egna döttrar. Knuttimringen hänför boden till 1600-talet.

Närmast boningshuset i denna husrad står stolphärbret. Det är liksom manbyggnaden rödmålat och försett med små glasfönster i övervåningen, dels på gaveln och dels på långsidan över ingångsdörren. Svalen är inbyggd med lodräta plankor. Härbret torde härröra från början av 1700-talet.

Bakom detta härbre utåt bygatan ligger en vedbod, bestående av tre knuttimrade väggar och sadeltak. Med säkerhet är detta en byggnad, som tidigare haft annan funktion — lada el. dyl. — och sekundärt apterats till vedbod på detta sätt. Knuttimringen hänför huset till 1600-talets andra hälft, men tecken på senare ingrepp tyder på att det sedan flyttats hit och blivit vedbod.

Mellan ladugården och bygatan ligger två hopbyggda svinstior med pulpettak. Utanför dessa bildas en inhägnad som begränsas av stian, gårdesgården mot bygatan, vedboden och foderboden, vars lider avstängs med en grind.

På gårdstomten finnes dessutom bakom boningshuset en liten kalkbod, knuttimrad med sadeltak. Kalkbrytning har nämligen utgjort en bisyssla i denna socken.

Gårdsbrunnen med sin brunnsvåg är placerad bakom ärtladan.

Mellan boningshuset och härbret har gården en port med dubbla dörrar, skyddade av ett sadeltak. Dylika gårdsportar har i denna socken förekommit i mycket monumentala former. Vid sitt besök på gården erfor Forsslund, att en liknande port tidigare funnits även mellan bagarstugan och boningshuset.

På andra sidan bygatan har Matsgården en tomtbit, där ytterligare två byggnader återfinnes, en trösklada och ett härbre.

Tröskladan har en centralt placerad ingång, som stänges med halvdörr. Ladan har ett tröskgolv i mitten och avbalkningar åt var sida. Vid ladans ena gavel är tillbyggt ett agnskjul med snedtak. Intill ladan står ett sädeshärbre. Ladan torde vara timrad på 1600-talet och härbret något senare, måhända i början av 1700-talet.